

mely feladat megoldására, de míg az alacsonyabb kognitív komplexitású feladatokon ez tűnik a nyelvi teljesítmény legfontosabb meghatározó tényezőjének, addig a komplexebb kognitív folyamatokat igénylő feladatokon elért eredményeket nagy mértékben különböző egyéni változók is befolyásolhatják.

A monográfia mellékletében megtalálhatóak a kutatásban használt mérőeszközök angolul, ezzel hozzájárulva ahhoz, hogy a nemzetközi olvasóközönség is átláthassa az eszközök felépítését. Továbbá ez lehetővé teszi a kutatás egészének vagy egyes részeinek replikálását a nemzetközi alkalmazott nyelvészeti és nyelvpedagógiai kutatók számára. Úgy gondolom, hogy a kötet alapos tanulmányozása hasznos lehet mind a kutatók mind pedig a tanárok számára, hogy megismerhessék a kreativitás tanulóközpontú értelmezését, illetve a nyelvtudás – nyelvérzék – kreativitás triász lehetséges összefüggéseit. Kellő mértékleteséggel jelenti ki a szerző, hogy kutatása egy adott kontextusban történt, így az eredményei ennek értelmében értelmezendők.

IRODALOM

- Baer, J. (1993). *Creativity and divergent thinking: A task specific approach*. Lawrence Erlbaum.
- Carroll, J. B., & Sapon, S. M. (1959). *Modern language aptitude test*. The Psychological Corporation.
- Kiss, C., & Nikolov, M. (2005). Developing, piloting, and validating an instrument to measure young learners' aptitude. *Language Learning*, 55(1), 99–150. <https://doi.org/10.1111/j.0023-8333.2005.00291.x>
- Martindale, C. (1999). Biological bases of creativity. In R. J. Sternberg (Ed.), *Handbook of creativity* (pp. 137–152). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511807916.009>
- Ottó, I. (2002). *Magyar egészséges nyelvérzékmérőteszt*. Mottó-Logic.
- Robinson, P. (2001). Task complexity, cognitive resources and syllabus design: A triadic

framework for examining task influences on SLA. In P. Robinson (Ed.), *Cognition and Second Language Instruction* (pp. 287–318). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139524780.012>

West, T. G. (1997). *In the mind's eye: Visual thinkers, gifted people with dyslexia and other learning difficulties, computer images and the ironies of creativity*. Prometheus Books.

Zólyomi Anna

Sverker Johansson A nyelv eredetéről

Budapest: Európa Könyvkiadó, 2021, 415 p.
ISBN 978-963-504-334 7

2021-ben jelentette meg az Európa Könyvkiadó a svéd nyelvész, Sverker Johansson *A nyelv eredetéről* című munkájának magyar fordítását. A könyv szerzője eredetileg rézszeckskefizikával foglalkozó kutató volt, és csupán harminc éves kora körül, az 1990-es évek elejétől mélyült el egyre jobban a nyelvészetben, mert, mint azt a könyv előszavában írja: „...felfedeztem valamit, ami még a fizikánál is izgalmasabb: a nyelvet” (6).

A nyelvi kérdések iránt érdeklődő olvasó nem kis kíváncsisággal veheti kézbe a könyvet, és hamar észreveszi, hogy a munka egyaránt szól a művelt nagyközönségnek és a szakembereknek – az utóbbiba beleértve például a nyelvtanárokat, a nyelvszakos diákokat, nem utolsósorban pedig a nyelvész hallgatókat – a címben jelzett probléma hozzájuk különösen közel állhat. A tudományos könyvek esetében szokatlan megoldás, hogy viszonylag kevés hivatkozást lelünk a kötetben, sőt a megszokott irodalomjegyzék helyett is csupán a képek forrásainak felsorolásával találkozunk.

A *Bevezetés* (pp. 9–18), ahogyan az egész mű is, nem csupán az evolúció mellett tesz

hitet, hanem az emberek (és emberi nyelvek) egyenrangúsága mellett is, hiszen: „...mások ösztönös lenézése csak illúzió, olyan mérgező gondolat, amely aláássa a határokon átvéló emberi kapcsolatokat” (10). A gondolat, hogy az embertársainkkal, avagy bármely nyelvvel szembeni előítéleteinket végre fel kellene számolni, többször is visszatér a lapokon.

A Bevezetés először a nyelv kérdésének a *Bibliában* való megjelenéseit mutatja be pl. a bábéli nyelvzavar jól ismert legendájának felidézésével, illetve a *Bírák könyvének* ritkábban idézett részletében, a *sibbolet* szó kapcsán. Az utóbbi bibliai hely leírása szerint a kiejtés helyessége „élet és halál kérdése lett” (11). (A részletet a nyelvkérdés egyik legelső szociolingvisztikai vonatkozású megjelenítésének tekinthetjük.) Habár évszázadokon, sőt évezredekken át – az ókortól a felvilágosodás számos képviselőjéig – jelentős gondolkodók, korábban filozófusok, majd egyre többen nyelvészek is próbáltak választ adni a nyelv eredetének kérdésére, ezek a próbálkozások olyannyira nem elégtették ki a tudományosság követelményeit és váltak egyre nyilvánvalóbban üres spekulációk színterévé, hogy 1866-ban a Párizsi Nyelvészeti Társaság egyszerűen betiltotta a kérdéssel való foglalkozást. Ez a tiltás majdnem száz évre valóban felfüggesztette a nyelveredet vizsgálatát. Szerencsére ezt követően, s különösen napjainkban számos tudományág képviselői kutathatják a kérdéskört. A 12. oldalon – a *nyelvészettel* együtt – tizenkét tudományterület megnevezése következik, kezdve a sort az *evolúciós biológián*, a *paleoantropológián* és a régészetten, folytatva a *primatológián* (a főemlősökkel foglalkozó tudományterületen), a *genetikán*, az *anatómián*, az *etológián* és a *neurológián* át a *kognitív tudományig*, a *pszichológiáig* és a *szociálanropológiáig*. Mindezen területek eredményeiről a könyv későbbi fejezetei részletesen is számot adnak, illetve további tudományterületek is felvonnak, pl. a robotika.

Az első, *A nyelvről* című egységnek (pp. 21–90) a legelején a tudós szerző saját kislánya nyelvvelsajátításának jellemző mozzanatait idézi fel, kiemelve annak fokozatosságát, és ezután fogalmazza meg a gondolatot, hogy „valamiféle fejlődésnek lennie kellett a beszéd nélküli majmok és az emberek között”, illetve, hogy a nyelv eredetének kutatásához „a biológiát és a társas fejlődést egyszerre kell vizsgálni” (pp. 23–24).

A *nyelv fogalmai* fejezetben Johansson a legalapvetőbb nyelvészeti fogalmakat vázlatoszerűen mutatja be; az oldalakon megjelennek a főbb *szófajok*, utal a szerző a *szó* és a *morféma*, a *beszédhang* és a *fonéma* különbségeire, s dióhéjban szól a nyelvtan és a nyelvtudomány néhány részterületéről: a *prozodiáról*, a *mondattanról*, a *szemantikáról* és a *pragmatikáról*. Szerencsés, hogy a legelvontabb dolgok említése esetén is szemléletes példák igazítanak el, melyek közül – egyáltalán nem véletlenül – több a szerző anyanyelvéből, a svéd nyelvből származik. A szakkifejezések ismerőit egyébként a szakasz átugrására biztatja.

A *nyelv sokszínűsége* alfejezetben nyelvek és nyelvjárások különbségeit boncolgatja, utal a nyelvek számát illető bizonytalanságokra (ez talán csak négyezer, de lehet bő hétezer is) (32). A nyelvek tipológiai különbségeit leírva nem használja az egyes nyelvtípusok tudományos megnevezését, ugyanakkor nagyon jól rámutat jellemzőikre.

A *nyelv tulajdonságai* részben ugyancsak példák sora mutatja be az emberi nyelvnek az állatok kommunikációjától való eltéréseit, majd fokozatosan eljutunk a *nyelvi univerzálák* témaköréhez. Charles Hockett-től idézi az emberi nyelveket jellemző tulajdonságok felsorolását; a legismertebb változatban Hockett ezeket 13 pontba szedte. Johansson különösen sokat foglalkozik a felsorolás 12. pontjával, amelyet más-más formában ugyan, ám több alkalommal – ideértve például könyve borítóját is – idéz: „*A nyelv segítségével lehet hazudni*”. (A borítón – figyelemfelkeltésül is

– az alábbi mondat áll: „*A beszéd ingyen van, és hazudunk, mint a vízfolyás*.”)

A *Kirakós, beszéd, írás* című alfejezetben szó van a *kommunikáció mint kód* és az ún. *osztentív-következtetéses* (avagy *kirakós*) *kommunikáció* eltéréseiről, a *beszéd és az írás* között mutatkozó alapvető különbségekről, továbbá a nyelvtan működéséről. Ez utóbbival kapcsolatban bemutatja a 20. század második felében kialakult három felfogást, melyek rendre: a *generatív*, a *konnekcionista* és a *funkcionális nyelvtan*. A generatív elmélet szerint a nyelvtan velünk születik, az agyba „a nyelvtani modul már be van építve” (52). A konnekcionizmus „abból indul ki, hogy az ember agyi képességei, köztük a beszéd, neurális hálózatokra épül” (53), a kognitív tudományra támaszkodó funkcionális nyelvtanban pedig „a nyelv kommunikációs funkciója áll a középpontban”, mégpedig szorosan összefonódva „általános agyi képességeinkkel és fogalmi rendszerünkkel” (pp. 54–55).

Számos példa jelenik meg a *Más élőlények nyelve* címet viselő oldalakon, és a szereplők között különféle madarakat éppúgy találunk, mint tintahalat, cerkófmajmot, delfineket; az állati kommunikációt bemutató példák nyomán nem véletlenül lesz a következő fejezet címe: *Tudnak-e az állatok nyelvet tanulni?* Itt az állatok kommunikációjának és nyelvi teljesítményének a leírása során megemlíti a szerző olyan híres eseteket, mint egyes papagájok – ld. Alex nyelvi bravúrjai vagy az Okos Hansnak elnevezett ló „számolni tudása” (pp. 73–76), avagy éppen a kutyák „beszédértése”. Nagy hangsúlyt kap a fejezetben a majomkísérletek szereplőinek (Washoe, Nim Chimpsky, Sherman és Austin, de főként Kanzi) teljesítménye (pp. 77–82). Úgy tűnik azonban, hogy az állatok természetes kommunikációja a számukra alapvető dolgokra korlátozódik, és a sikeres továbbélést szolgálja, azaz soha nem válik nyelvhasználatá, szemben az emberösök nyelvi fejlődésével. A részt a *robotokkal* kapcsolatos kísérletek leírása zárja, melyektől a tudomány új felis-

meréseket és eredményeket vár, amennyiben a robotok képesek lesznek a beléjük táplált elemi nyelvi képességeket továbbfejleszteni.

Az *eredetről* címet viselő mintegy 150 oldal terjedelmű második részt a *Mi és más majmok* fejezet indítja. Szó van benne a majmokról, a főemlősök evolúciójáról, az emberösök generációiról, a szerszámhasználatról, az agy fokozatos növekedéséről és természetesen a feltételezett nyelvi fejlődés lépéseiről is. Az ún. *homo erectushoz*, az „egyenesen álló emberhez” kapcsolható szerszámkészítés és -használat (valamint a *szakóca* tökéletesedése) aligha képzelhető el gondolkodás, tervezés, „szellemi időutazás”, végső soron nyelvhasználat nélkül. A nyelvre vonatkozó gondolatok a szövegben mindig dőlt szedéssel jelennek meg. „*Semmi nem utal arra, hogy a habilis használt volna bármilyen nyelvet bő kétmillió éve, míg az erectus leszármazottjai félmillió éve már minden jel szerint beszéltek*” (121).

A *fajok és a nyelvek tulajdonságainak magyarázata* című fejezet (pp. 122–159), majd a *Darwin magyarázata* címet viselő részek (160–204), végül pedig *A nyelvre kész agy* (pp. 205–252) alkotják a második egység további részeit. A nyelvi fejlődésben az agy részeinek és a beszédszerveknek a kapcsolatát éppúgy vizsgálni kell, mint a beszéd ontogenezisét (hogyan sajátítja el a kisgyermek a nyelvet), az adaptáció kérdéseit (milyen előnyei származtak az emberösnek a beszéd használatából), végül pedig a „nyelvelőtanulmány”, az alapnyelv, az ősnyelv történeti kérdéskörét (123).

Nyelvi példák sora mutatja be a nyelvek évszázados, esetenként évezredes fejlődését; természetes, hogy illusztrációként a magyar kiadásban a magyar Biblia-fordítások példái szerepelnek. A szókincs alakulása mellett a nyelvtani szerkezetek változásaira, illetve magára az ún. grammatizálódási folyamatra is találunk szemléletes példákat. A szerző ezután kiemeli az emberi nyelv fejlődésének és az állatok evolúciójának különbségeit, többek között azt, hogy a nyelvben a véletlen mu-

táció jelensége aligha fordul elő vagy hogy nem rokon nyelvek is adnak át, vesznek át egymástól hangzókat, nyelvtani jelenségeket, amihez hasonló dolgok a nem rokon állatfajok közt szintén nem ismertek. „*A nyelvek keresztül-kasul tudnak kölcsönözni egymástól*” (137).

Közismert, avagy kevésbé köztudomású tények sora jelenik meg az oldalakon egyrészt a gyermekek fejlesztette nyelvekről (kreol nyelvek, nicaraguai jelnyelv), avagy az eszperantóhoz hasonlóan mesterségesen alkotottakról, a programozási vagy éppen a fantáziavilágok írók és filozófusok kreálta nyelvekről, másrészt pedig a rokon nyelvek eltávolodásáról, egy-egy nyelv szinte aránytalan térhódításáról stb. (pp. 137–150). *A Darwin és a nyelvi sokszínűség* fejezet meglepő adatai: „...*A ma létező talán hétezer nyelv csak halvány árnyéka annak a sokszínűségnek, amely alighanem az őskorban jellemezte az emberiséget*” (148), illetve „*Néhány kutató becslése szerint mind ez idáig összesen akár félmillió nyelv is létezhetett*” (150). Ez természetesen csak úgy képzelhető el, hogy hosszú időn keresztül a beszélni kezdő embercsoportok minden esetben saját nyelvet hoztak létre. (Ez a felfogás éppen az ellentéte az egyetlen – vagy egynéhány – ősnyelvből való származtatás korábbi elméletének.)

A következő, *Darwin magyarázata* című fejezetben a nagy természettudós vizsgálta problémakörök mindegyikét a nyelv vonatkozásában tárgyalja a szerző például *A nyelv és a természetes kiválasztódás* és az Öröklés, környezet és nyelv címek alatt, de korunkra utalóan szóba kerülnek az ún. „nyelvi gének” is. A fejezetek végén a nyelvre vonatkozó megállapítások közül különösen figyelemre méltónak gondolom a következőt: „*Evolúciós szempontból észszerűbb, hogy a nyelv és a nyelvi képesség párhuzamosan fejlődött, az első ősnnyelv adott lendületet a genetikai adaptációknak, amelyek lehetővé tették a fejlettebb nyelvet, ez pedig újabb genetikai adaptációkat idézett elő és így tovább...*” (204).

Ezt követően *A nyelvre kész agy* című fejezetben *neurológiai* és *neurolingvisztikai* megállapítások sorával találkozik az olvasó, míg *Az együttműködő majom* fejezetben belül többek között a csimpánzokra vonatkozó *etológiai* tanulmányok nyomán von le Johansson rendkívül fontos következtetéseket. Valószínűleg nem lenne érdektelen hosszán idézni a csimpánz-anya, valamint az ember-anya és környezetük eltérő viselkedésének a bemutatását, de itt ismét csak a szerző összefoglalójára hagyatkozom: „*A csimpánzokból a segítőkészség és a bizalom hiányzik. Ugyanakkor a segítőkészség a nyelv előfeltétele. Ami csak hihetővé teszi azt a feltevést, hogy az emberi segítőkészség a nyelv egyik nyitja és fordítva: a segítőkészség hiánya a végső ok, amiért a csimpánzok és más majmok nem használnak nyelvet*” (236). Szóba kerülnek az oldalakon – a szülés kapcsán – a női test év-tízezredes *anatómiai* változásai, a bábák és a női rokonok óriási jelentősége („nagymama-hipotézis”), továbbá az *együttműködésnek* és a *támogatásnak* a nyelvfejlődésben játszott további szerepe. A fejezetben a legújabb, igen sokszor az ezredfordulót követően megjelent munkák tanulságait vonja le a szerző.

A könyv harmadik nagy egysége, amely az előzőhöz hasonlóan közel 150 oldal terjedelmű, *A nyelv eredetéről* címet viseli. *Az első beszélő* című alfejezet ábrája (259) az emberi beszédszerveket mutatja be, majd részletesen szól ezek fokozatos tökéletesedéséről, mai működéséről, végül pedig felteszi a kérdést: *Az első beszélő csakugyan beszélt?* A fejezet lapjain azután szó esik többek között „az első gondolkodóról” és „az első jelelőről”, a következő, *Az első társalgási téma* című fejezetben pedig „a dalpárbajról”, „a kőbaltatanfolyamról”, a kurkászás melletti társalgásokról, valamint az ún. „társas kontrollról”.

A Barlanglakó című, a Neander-völgyi emberrel foglalkozó részek (pp. 315–328) után a *kultúra* és a *nyelv* kapcsolatáról olvashatunk, tanulmányozhatjuk az ún. „kultúrleletek” ké-

pekkel illusztrált oldalait (pp. 330–347), hogy azután ismételten visszajussunk a nyelv kérdéshöz. A Neander-völgyi emberre vonatkozó oldalakon a szerző – a kutatások mai állásának megfelelően – a korábbiaknál jóval pozitívabb képet fest ezekről az emberösökről (pp. 316–327). „Ha valaki képes a szimbólumok kezelésére, és kommunikálni szeretne, azt már nem sok választja el a nyelvtől. És a szimbolikus kultúra régészeti nyomai összhangban vannak a nyelv fosszilis nyomaival – bizonytalan nyomok az erectus esetében, egyértelmű nyomok mind a Neander-völgyi, mind a Homo sapiens esetében” (347).

Az első nyelvek fejezetcímet viselő részben – az utolsó fejezetek során – visszatérnek a Hockett alkotta felsorolás pontjai, hiszen itt a szerző azt vizsgálja, hogy az emberi faj használta legelső, legegyszerűbb nyelvek rendelkeztek-e a tudós által megadott általános jellemzőkkel. Az alfejezetek rendre az alábbi címeket viselik: *A nyelv mely tulajdonságai nélkülözhetők?*; *A legegyszerűbb nyelv*; *Milyenek voltak az első szavak?*; *Az első nyelvtan*; *A nyelvi ösztönök evolúciója*; *Nyelvtant építeni*, *Hierarchikus nyelvtan*, *Hol beszélték az első nyelvet?* Valamennyi izgalmas, átgondolásra alkalmas kérdés!

Az ősnyelv szövevénye kérdései az emberi nyelv kialakulása kapcsán felvetődő kettőségeket fogalmazzák meg, például – *motiváció* vagy *mutáció* jellemző inkább; *korai* vagy késői a nyelvhasználat kifejlődése és ez *hirtelen* vagy *fokozatos* volt-e; *atomi* vagy *holisztikus* az ősnyelv; *veleszületett* vagy *sem* a nyelvi ösztön – a fejezet ezekre a kettőségekre egyértelmű válaszokat ad. Az a tanulság is levonható, hogy a nyelv eredetét nem egy-két, hanem több – egymással szorosan összefüggő – dolog teszi érthetővé, magyarázza.

A *Makogó majomból beszélő emberré* címen írott összefoglalást a 389–396. oldalakon olvashatjuk; ennek egyik igen fontosnak (ha nem a legfontosabbnak) érzett, már a korábbiakban is többször is felbukkant megállapítását szeretném befejezésül idézni: „A leg-

fontosabb, az együttműködés, segítőkészség és a bizalom lépcsőfoka. A nyelv arra épít, hogy együttműködjünk egymással és bízunk egymásban... Az ember társas evolúciójában történt egy áttörés – nagy valószínűséggel a Homo erectus idején, úgy 1,8 millió évvel ezelőtt –, amely talán a szüléssel és gyermekneveléssel kapcsolatos segítségből fakadt, és a csoporton belüli együttműködés és bizalom új szintjéhez vezetett. Ez az áttörés kikövezte az utat a nyelv számára, és lehetővé tette a nyelvet” (390).

A könyvet magyarra fordító Papolczy Péter munkájával kapcsolatban egyetlen kifogásként a *jelnyelvnek jelbeszédként* való fordítása említhető. A siketek nyelvére ma egyértelműen a *jelnyelv* kifejezés használatos a magyarban, bár régebben a másik szóösszetételt is alkalmazták, de napjainkban a jelbeszéd már egészen mást értünk; a siketek nyelvének hivatalos elnevezése is ez: *jelnyelv*.

A kötet logikus felépítésével, változatos példáival, érdekes fejezetcímeivel, olvasmányosságával mindenkit magával ragad. Egyszerre valósítja meg a közérthetőség, valamint a tudományosság követelményét; az utóbbi igazolására elég, ha a *Név- és tárgymutató* 14 oldalán felsorolt címszavait közelebről megtekintjük. A leírtakat közel két tucat fénykép, térképészlet, továbbá számos rajz is illusztrálja. A könyvet elolvastva úgy tűnik, hogy ha maradtak is fehér foltok a nyelv eredetének kérdésében, a tudományterületek idézett együttese révén minden korábbinál közelebb jutottunk ennek az emberek évezredek óta foglalkoztató problémájának a megfejtéséhez.

Az érdeklődők széles táborának szeretném tehát ajánlani a könyvet, mindazoknak, akiket a címben felvetett probléma, az emberi nyelv eredetének kérdésköre – akár tanárként, akár diákként, de akár kisgyermekes szülőként is – éríthet. A kötet gazdag példaanyagával a nyelvórák színesítéséhez is nagymértékben hozzájárulhat.

Bodnár Ildikó